

A TÖRTÉNETI KERTEKBEN VÉGZETT TEREPKUTATÁSOK ÖSSZETETT ELJÁRÁSAI A COMPREHENSIVE APPROACH TO THE RESTORATION OF HISTORIC GARDENS

SZERZŐ:
FATSAR KRISTÓF

LEKTOR:
DOUGLAS W. GILLIS

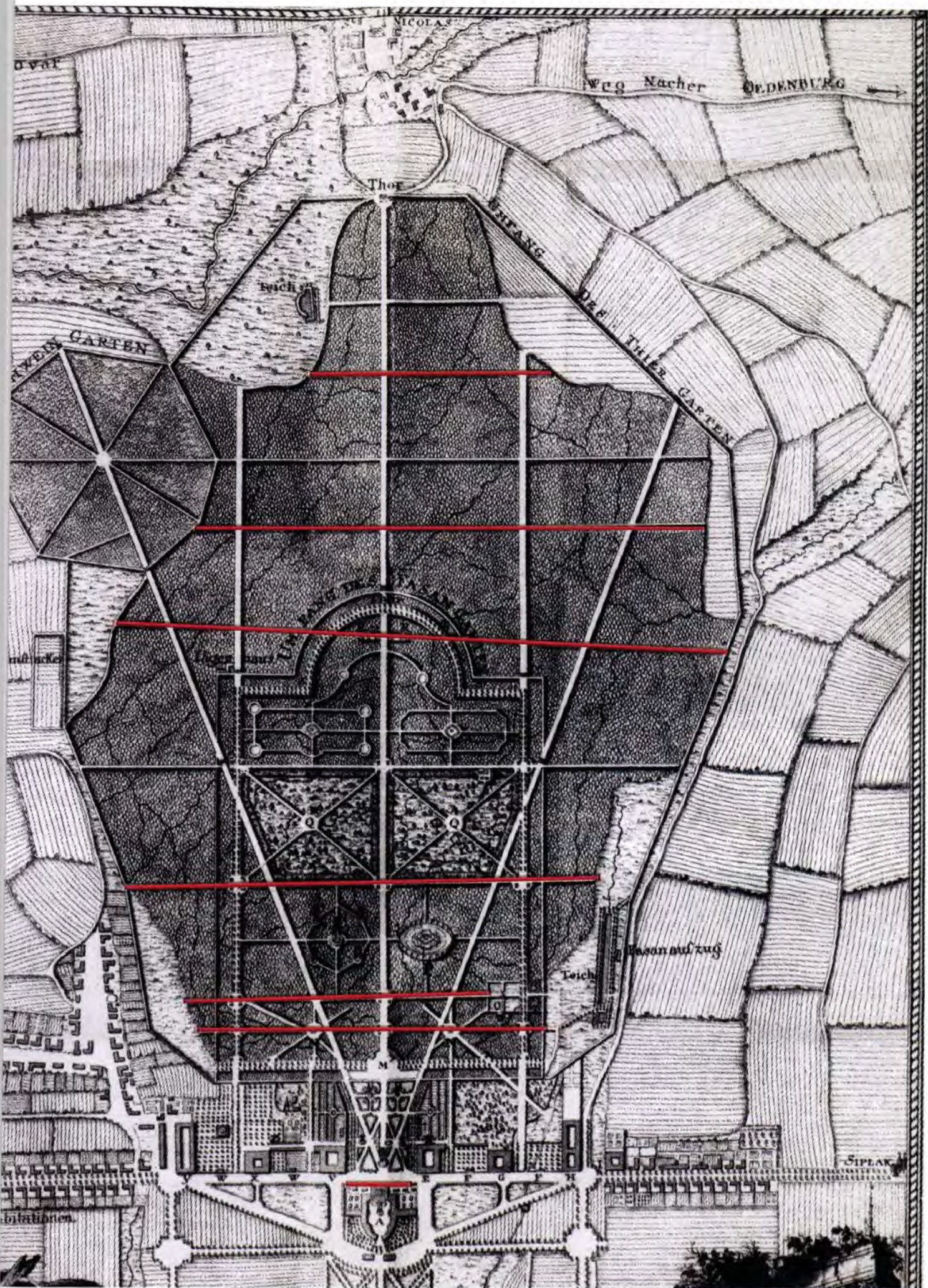
1. kép. Eszterháza 1762 előtt, és a kert nagyszabású kialakítását megelőzően készült (balra, Magyar Országos Levéltár S16, No. 92.) és 1784-ben, az együttes hivatalos ismertetésének részeként kiadott (jobbra, Beschreibung

des Hochfürstliches Schlosses Esterháß im Königreiche Ungern. Pressburg 1784, No. 1. metszet) térképe.

A piros színnel kijelölt sétányok jól mutatják a későbbi, idealizált alaprajz eltérését a valóságos állapottól.

ATÖRTÉNETI kertek terepkutatásának hagyományos módszerei régóta használatosak, és a műemlékvédelem elvi állásfoglalásainak megfelelően kötelezőek (lennének) a helyreállítások során.⁸ Ezeknek a levéltári kutatásokkal együtt kell(ene) történniük, a történeti kertek műemlék-helyreállítási elveit rögzítő Firenzei Karta megfogalmazása (15. §) szerint „A történeti kert bármilyen restaurálását, még inkább rekonstrukcióját e munkák tudományos megalapozottságának biztosítása érdekében elmélyült tanulmányok előzzék meg, ezek terjedjenek ki ásatásra, ...”. A kutatás ilyen mértékű komplexitása a magyar kerthelyreállítási gyakorlatban még nem valósult meg, és az egyes részfeladatok mégoly nagyfokú kidolgozottsága sem pótolja a módszer összes elemének együttes alkalmazását.

A kerttörténeti kutatás két fő irányban indul el, és e képet a koordináták nyelvére lefordítva többnyire különböző helyszíneken is. A távolság azonban csak földrajzi lehet, mert a két kutatási irány valójában kéz a kézben halad, nem független egymástól. Ezek egyike a forráskutatás, vagyis a könyvészeti és levéltári adatok feldolgozása, jellemzően ismert közgyűjteményekben, falak között. Ezzel egyidejűleg a terepkutatás is elkezdődik, és e kettő csak párhuzamosan, tehát időben is együtt végezve tud eredményre jutni. A levéltári kutatás során előkerülhet olyan adat, amelyet a terep ismerete nélkül nem lehet értelmezni. Például egy, a kastélytól északra álló kerti pavilonról szóló információt nem tudunk értelmezni a terep ismerete nélkül, nem tudjuk pontos helyét és kiterjedését. Ezt az adatot a terepen ellenőrizve azonban kiderülhet, hogy a korábban érdektelennnek tűnő erdőfolt egy építmény romjait őrzi, és a helyszínt pontosan megvizsgálva és bemérve újabb adatokat nyerünk a kert történetére vonatkozóan. Ez fordítva is igaz. A terepen észlelt hosszanti irányú bemélyedésről csak a források ismeretében derülhet ki, hogy az például egy korábbi kerítés falkiszdedési árka. A kutatási jelentéseknek tehát ideális esetben úgy kell megírattatniuk, hogy – habár a szakmai ismeretek miatt jellemzően más-más személyek készítik őket – a különböző módszerekkel szerzett adatok a

forrás- és terepkutatást végzőknek egyaránt ismertek legyenek.

A Magyarországon korábban is alkalmazott terepkutatási eljárások alapját a történeti kert területének különböző szempontú felmérései képezték, elsősorban a geodéziai felvételezés. Egy részletes és pontos alaptérképre lehet csak a felmérések következő mélységként, illetve annak kiegészítéseként a növényállományt és a helyszíni jelenségeket feltüntetni. A terepjelenségek, tehát a bejárások eredményeinek feltüntetése után lehet meghatározni azokat a helyszíneket, ahol még részletesebb kutatásokat lehet végezni, például roncsolásmentes eljárásokkal, amint arról később lesz szó. Végül a helyszínelést a Kartából imént idézett régészeti feltárás egészítheti ki, de ezek kivételes esetek maradtak Magyarországon.

A terepkutatás megalapozásához a fent említett elvek, tehát a forrás- és terepkutatás együttes alkalmazása szerint levéltári, pontosabban történeti kartográfiai dokumentumok elemzése során létrehozott történeti alaptérképet kell létrehozni. A módszer nagyon régi, bár korábban jóval több nehézségbe ütközött. Lényege az, hogy a különböző korú történeti térképeket és terveket azonos méretarányra kell hozni, és azokat átfedni egy mai térképpel, ideális esetben a kert geodéziai felméréssel. Az átfedések a történeti kert egykori elemeinek mai elhelyezkedését mutatják meg. A korábbi, nagyítgatások sorozatán és átrajzolásokon alapuló összevetítés a számítógép segítségével mára jelentősen leegyszerűsödött, de elvi alapja a felhasználók nagy részénél sajnálatos módon még ma is a korábbi szemléletet tükrözi. Az egyszerű összevetítések ugyanis nem számolnak a történeti térképezés – olykor jelentős – hibáival.

Nyilvánvaló, jól ismert tény ugyanis, hogy a korábbi térképezési módszerek nem érték el a ma megszokott pontosságot. A 19. század előtti magyarországi tervek és helyszínrajzok sokszor olyanra torzítottak, hogy voltaképpen nem is fedhetőek át egy mai térképpel. A térképezés pontossága természetesen függött készítőjének felkészültségétől és alaposságától, ezért már a 18. században is készültek olykor jó minőségű

felmérések, viszont még a 19. század elejéről is ismerünk gorombán elrajzolt helyszíni felvételezéseket.

Ezt a jelenséget kiválóan illusztrálja Eszterháza esete, ahol ráadásul nem is a térképezők járatlansága okozott jelentős eltéréseket, hanem a valóság tudatos torzítása. A kastélykert fénykora a 18. század második felére esett, amikor is a tulajdonos, Esterházy „Fényes” Miklós (1714-1790, 1762-től herceg) olyan helyszínrajzokat készíttetett, amelyeken a kastély együttese, – ezen belül pedig a kert szerkezete hangsúlyosan – erőteljes szimmetriát mutatott, ellentétben a valós viszonyokkal.⁹ Érdekes, hogy az e korszak előtt készült egyetlen ismert alaprajz kendőzetlenül mutatja be az együttes legnagyobb területét elfoglaló mulatóerdő valós arányait, és sétányainak valójában egyáltalán nem merőleges átmetszéseit (1. kép). Ugyanígy a 19. században keletkezett erdőterképek is pontosan ábrázolják ezt a területet, hiszen gazdasági célra használták e rajzokat, és a pontatlanságnak anyagi következményei lettek volna. A fénykor előtti alaprajz azonban nem ábrázolja a későbbi nagyszabású kialakítást, a kései erdőterképek keletkezési korára viszont a barokk részletek többsége már elpusztult. Mindebből egyértelműen következik, hogy ilyen esetekben az egyszerű számitógépes átfedés technikája nem alkalmazható, sőt még azok az eljárások sem érnek sokat, ahol a sarokpontok elhúzásával torzíthatóak az eredeti helyszínrajzokról vagy tervekről készített képek.

Az egyetlen megoldás a térinformatikai szoftverek közül csak a legfejlettebbekben megtalálható „gumilepedős” eljárás, amelynek segítségével a képek belső arányai is megváltoztathatóak, vagyis torzíthatóak (és a képpontok egyúttal valós földrajzi koordinátákhoz is rendelhetőek). Ez olyasmi, mint a tepszi aljára leterített tészta: ahol túl vastagnak mutatkozik, ott egy kis átlapogatással lehet a vékonyabb területek felé egyengetni az anyagot.

A pesti Orczy-kert¹⁰ történeti kiterjedésének pontos megállapításához, és a hozzá kapcsolódó, közelmúltban felbukkant tervlapok topográfiai azonosításához ilyen gumilepedős eljárást kellett alkalmazni. Az elemzés során először azokat a pontokat lehetett meghatározni,

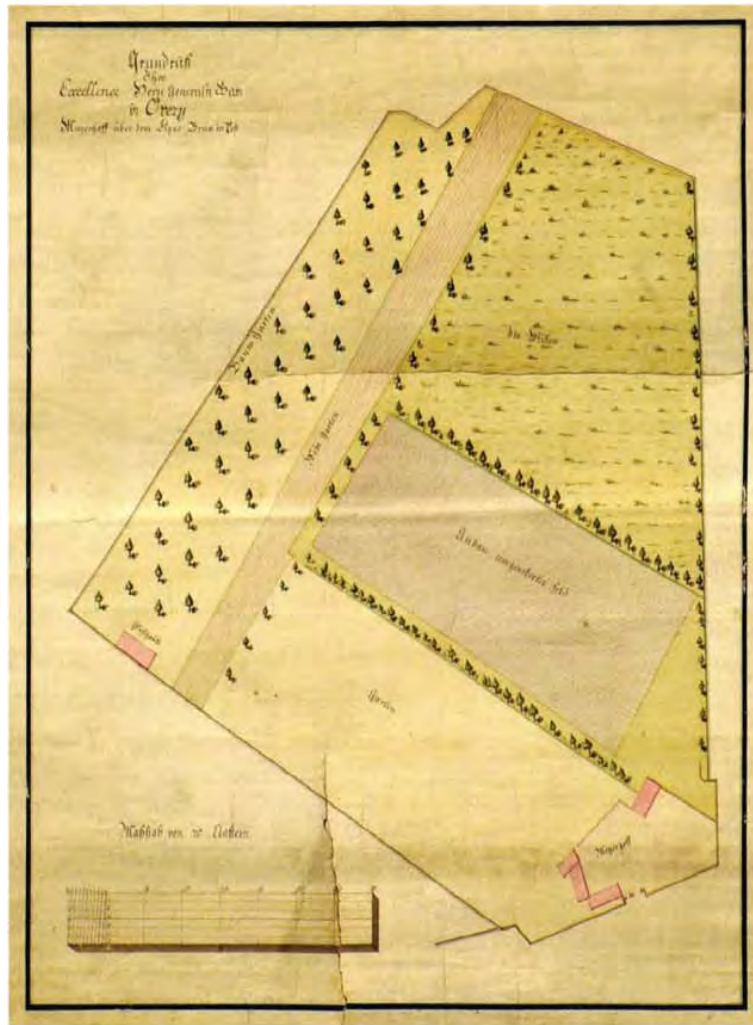

1. A terep kutatásának módszereiről az utóbbi években számos átfogó mű jelent meg, így a régészeti megközelítést és a terepjelenségek dokumentálását is részletesen bemutató *Unravelling the Landscape - An Inquisitive Approach to Archaeology*. Ed. by Mark Bowden. Stroud 1999., vagy a kertrégészeti módszerek teljes kellékárát áttekinthető Chris Currie: *Garden Archaeology - A Handbook*. York 2005.

2. Fatsar Kristóf: A magyarországi kert régészet története. *Műemlékvédelem* XLVII. (2003) 3., 174-180.

3. Az eszterházi alaprajzi ábrázolások idealizáltságára l. Galavics Géza: Eszterháza 18. századi ábrázolásai - a kép mint művészettörténeti forrás. *Ars Hungarica* XXVIII. (2000) 1., 37-71. Ehhez néhány további kiegészítést tesz Fatsar Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*. Budapest 2008. 103-111., valamint az ott tett megállapítások alapjául szolgáló tudományos dokumentáció (Fatsar Kristóf: *A Lés. A fertődi Esterházy-kastély mulatóerdejének története és helyreállításának lehetőségei*. Gépirat, Műemlékek Állami Gondnoksága, Budapest 2005.).

4. Történetének legutolsó összefoglalása Galavics Géza: *Magyarországi angolkertek*. Budapest 1999. 66-68.

2. kép. Az Orczy-kert legkorábban, 1783-ban megvásárolt telkének helyszínrajza, 1783 körül (MPRKL Térképek V 27.)

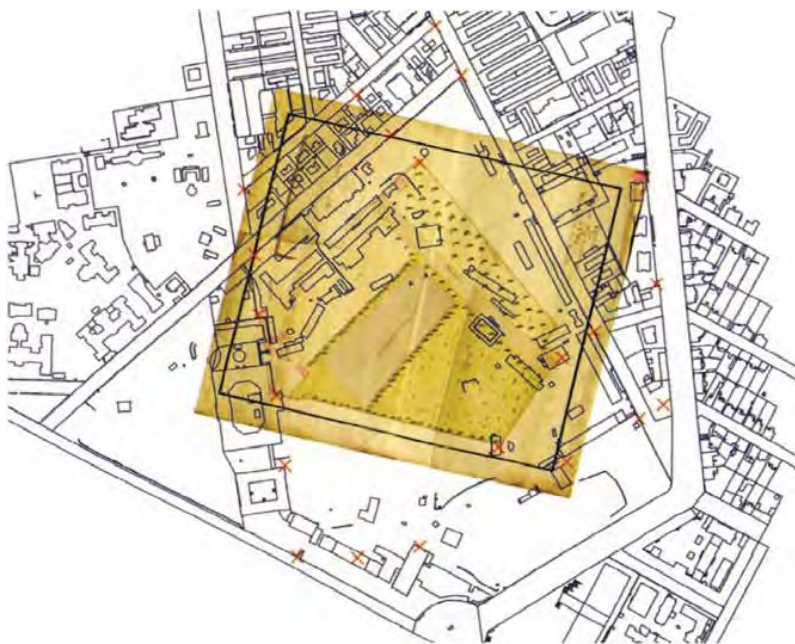
3. kép. F. S. monogramú szerző: Az Orczy-kert terve, 1790-es évek első fele (MPRKL Térképek V 28.)

amelyek többé-kevésbé állandó elemei maradtak a kertnek. Ehhez elegendő volt egy nagy pontosságú digitális földhivatali helyszínrajzot beszerezni. A történeti értékű térképeket fordított kronológiai sorrendben kellett erre a vonalas alaprajzra illeszteni. A mai topográfiai viszonyok ugyanis olyannyira nem tükrözik a kert kialakulásának időszakát, hogy csak kis lépésekkel lehetett az időben visszafelé haladni, és egyre több pontot feltenni az alaptérképre. A kert szerkezetét egykor csak ideig-óráig meghatározó egyes épületek, telekhatárok és más objektumok időbeni átfedései így egyértelművé tették az egyre régebbi helyszínrajzok topográfiai információit. Mivel a kert története 1783-ig nyúlik vissza, a térképezés aránylag pontos volt, viszont csak a 19. század elejéről származó alaprajzi ábrázolásokon lehetett először észlelni a kert kialakítást.

A három új tervrajz térképi elhelyezése azonban gondot okozott, mert egyikük sem azt a kiterjedést mutatta, amelyet korábról ismertünk. Az egyértelműen látható, hogy ezek egyike helyszínrajz (2. kép),⁶ mégpedig a kert létesítése előtti időszakból. Egyszerű mezőgazdasági területet ábrázol, méghozzá meghökkenítő pontossággal. Mivel azt tudtuk, hogy a kert későbbi területét 1783-ban és a következő évben összevásároló Orczy Lőrinc báró három telket szerzett meg, amelyek közül az egyik 25 000 négyszögöles volt, a térinformatikai szoftver segítségével megmértem az e helyszínrajzról leolvasható telekméretet, és az eredmény megdöbbentő volt: a telek tízedszázalék pontossággal ezt a méretet mutatta. Ebben természetesen nem az a legjelentősebb tény, hogy azonosíthatóvá vált a kert legnagyobb részét alkotó, elsőként megszerzett terület, hanem az egykori földmérők gondossága a terület kimérésénél és térképezésénél.

A másik két tervrajz azonban jóval kevésbé illeszkedett a területhez, amit jól mutat az, hogy a tervlapok szélei mennyire kidomborodnak illetve behorpadnak az illesztés után (5. kép). Ezek egyike (3. kép)⁷ eleve nagyobb területre készült, mint amekkorát az Orczy-kert egykori kiterjedéseként ismertünk. A 18. század végének jellegzetességeit mutató rajz akár a tervezőhöz, Bernhard Petrihez is

4. kép. Müller A.:
Az Örczy-kert
délkeleti részének
terve, 1789 (MPRKL
Térképek V 29.)

5. kép. A piaristák
központi
levéltárában őrzött
három tervrajz a
digitális földhivatali
alaptérképre
feszítve

köthető lehetne, hiszen tervként, és nem helyszínrajzként készült. Ezt bizonyítja, hogy nem egészen az az elrendezést látható rajta, amelyet a 19. század eleji térképek rögzítettek. Éppen emiatt viszont az is lehetséges, hogy az F. S. szignójú rajzoló Petri elképzeléseit vetette papírra, vagy egy Petri-féle tervrajz saját invariánsjához változtatást.

A másik tervlap (4. kép) terepre illesztése még kevésbé sikerülhetett volna a történeti alaptérkép elkészítése nélkül. A belső pontok rögzítésének segítségével lehetett csak e tervrajznak az egykori kerthez történő kapcsolódását igazolni. Mivel az amúgy ismeretlen A. Müller jóval korábbi, mondhatni divatjamúlt kertépítészeti elvek alapján készítette tervét, kizárható, hogy a rajznak az Angliában tanult Petrihez bármi köze lenne. Ez az irreguláris, tehát a barokk és az angol tájkert közötti átmeneti stílus módorában készült terv csak a kert egyik részére, méghozzá a 25.000 négyszögöles telek mellett, attól délre fekvő telek díszkerti kialakítására tett javaslatot.

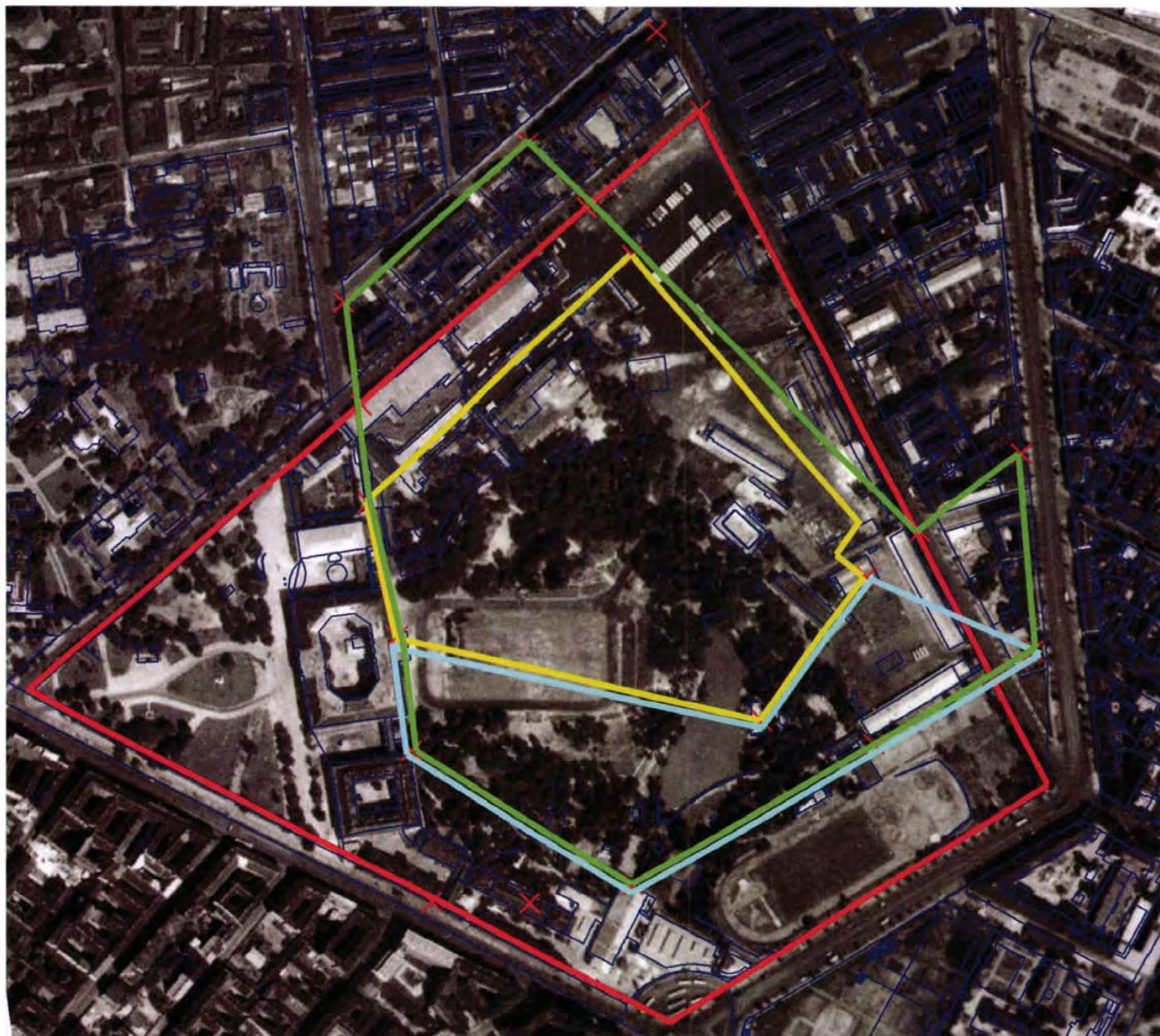
Mindezek következtében jól érzékelhető, hogy a kert telkeinek megvásárlására nem egyidejűleg került sor, hiszen ez utóbbi tervezési koncepció csak a későbbi kert egyik részéhez kötődik (6. kép).

Az előbbieken két olyan esetet mutattam be, amelyeknél a történeti forrás pontatlanságát térinformatikával lehetett kiküszöbölni. A pontatlanság oka az első esetben idealizálás, a másodikban az alaptérkép hibás felrajzolása volt. A kartográfiai forrás megbízhatatlanságának egy további oka lehet az egyszerűsítés, vagyis az eredeti információ banalizálása, tehát – rajzról lévén szó – a topográfiai adat sematizálása. Ez is kivédhető, ha megfelelő mennyiségű információ áll rendelkezésre, tehát a kartográfiai források sokasága elemezhető. Ha azonban az egykori kialakítás teljesen elpusztult, és a források is hiányosak, más módszert kell bevetni a történeti kert múltjának helyszíni kutatására.

Korábban említettem a roncsolásmentes eljárásoknak a történeti kertekben történő alkalmazását. Ezek olyan

**5. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (MPRKL), Térképek V 27.
6. MPRKL, Térképek V 28.
7. MPRKL, Térképek V 29.**

elterjedté váltak az utóbbi időben, hogy az örökségvédelem terén érzékenyebb országok műemléki gyakorlatában bevett eljárásoknak, a terepkutatási protokoll részének számítanak. Mivel a történeti kertek kiterjedése a legtöbb esetben sokszorosan meghaladja egy épület alaprajzi méretét, nem alkalmazható a lassú és költséges régészeti ásatás. Ráadásul a kertek fajlagosan, tehát területegységre vetítve jóval leletszegényebbek az épületek régészeti kutatásához képest, tehát a jóval nagyobb kiterjedés miatti költségnövekedést még az így nyert szerényebb információmennyiség ténye is súlyosbítja. A roncsolásmentes, geofizikai alapú régészeti eljárásokkal ugyan kevesebb információt lehet nyerni a föld felszíne alól az ásatáshoz képest, viszont megtakaríthatóak a földmunkák, a jelentős

munkaerőigény, valamint a dokumentálás és leletfeldolgozás hosszadalmas fázisai. A gyors és költséghatékony geofizikai eljárások azonban nem jelentik a terepkutatás utolsó elemét, éppen ellenkezőleg: a kert területét gyorsan képesek teljes összefüggésben láttatni, és így lehetőséget adnak a kertek hangsúlyos vagy leletgazdagabb részleteinek megállapítására, vagyis az ásatással feltárandó területek kiválasztására.

Habár több geofizikai módszer is létezik, a magyarországi történeti kertek kutatásában eddig csak a fajlagos talajellenállás-mérés került bevetésre. A nagyobb felületű kertfelmérések közül az orosz-lány-majkpusztai kamalduli remeteség, később Esterházy-kastély példáját mutatom be, amellyel a korábban felvetett, de eddig még ki nem fejtett

harmadik kartográfiai hibaforrást, a sematizálást sikerült semlegesíteni.

A majki együttes kertjeinek szerkezetét, jelesül a kert határoló vonalait és teraszait még a kamalduliak alakították ki a 18. század közepén. A rend II. József általi felosztatása után a kolostor a kincstárré lett, és az állami birtoklás során elhanyagoltta a kertjeit végül a remeték eredetileg itt letelepítő Esterházy család kezébe került vissza. A 19. század első felében a legnagyobb kertrész, a korábbi gyümölcsöst tájkertté alakították át, amelyet szépen ívelt sétautak hálózta be. Ennek módját csak egyetlen térkép, az 1883-ban készült kataszteri felmérés őrizte meg számunkra, mivel a kertek egyetlen sétaútja sem maradt meg. Az ebben a kertrészben (is) elvégzett geofizikai mérés célja az volt, hogy

6. kép. Az Orczy-kert légi felvételen, 1962 (HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Térképtár). Piros vonallal a Ludoviceum tombjének kerülete,

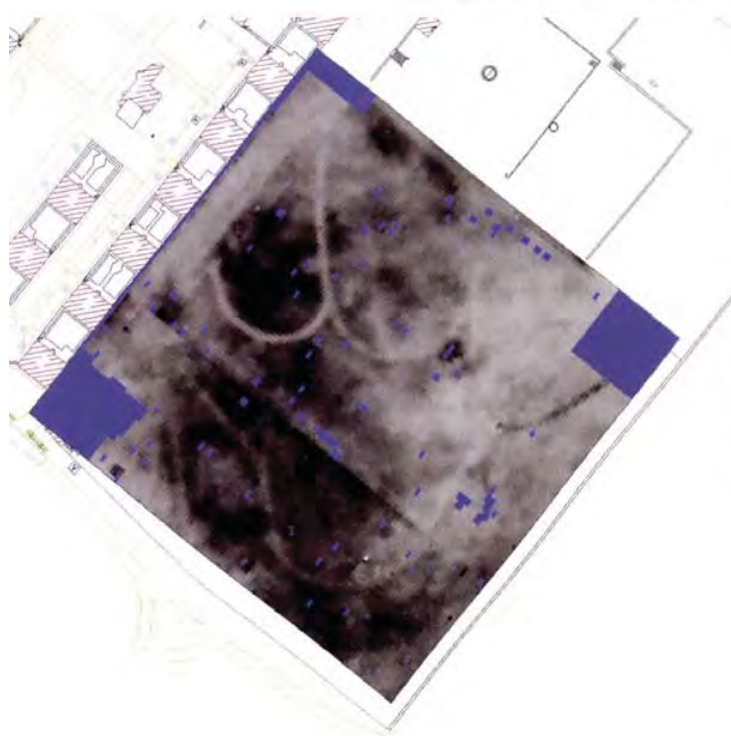
amelyet ma az Orczy-kerttel azonosítunk. Sárga színnel az első telek (l. 2. kép), zölddel a teljes kertre készített terv (l. 3. kép), kékkel a délkeleti kertészre készített

terv (l. 4. kép) által érintett területek körvonala.

7. kép. A majki kamalduli remetesség egykori gyümölcsöskertjének geofizikai felmérése (balra), amelyen jól

kivehető a későbbi tájkerti úthálózat, valamint a geofizikai felmérés által feltárt (vékony piros vonallal) és az 1883-ban készült kataszteri térképen ábrázolt (vastag

fekete szaggatott vonallal) kerti utak összevetítése (a kép jobb oldalán).

e kataszteri térkép pontosságát igazolja vagy cáfolja.

A történelmi alaptérkép előállításában az esetben egyszerű volt: az új geodéziai felmérésre további adatok hiányában csak a kataszteri térképet lehetett illeszteni. E térinformatikai adatbázisba lehetett a térképszerűen előállított geofizikai adatokat betáplálni.⁸ A geofizikai felmérés látványosan igazolta, hogy az egykori térképezés aránylag hűségesen követte a valós viszonyokat, de korántsem nevezhető pontosnak (7. kép). Amennyiben a helyreállítási tervek készítői a térképen feltüntetett úthálózatot hitelesnek fogadták volna el, a történelmi kert megismerésének vétkébe estek volna. Az egykor valóban létezett úthálózat vonalainak rekonstruálása azonban a felmérés birtokában hitelesen

8. Fatsar 2008, 158-159. A kert részletes történetére Fatsar Kristóf: *Majk, egykori kamalduli remetesség, majd Esterházy-kastély kerttörténelmi dokumentációja.* Gépirat, Műemlékek Állami Gondnoksága, Budapest 2004.

9. Fatsar Kristóf: *Kutatási jelentés az oroszlány-majkpusztai egykori kamalduli remetesség kertjeiben végzett, fajlagos talajellenállás-mérésen alapuló kerregészeti vizsgálatokról.* Gépirat, Műemlékek Állami Gondnoksága, Budapest 2004.

elvégezhető, bár az utak szerkezetének és egyes kiteresedések mibenlétének megállapítására az ásatás továbbra is szükséges eszköz marad.

Egy kisebb kiterjedésű kert esetében a térinformatikai adatbázisban szereplő történeti jelentőségű objektumok a terepen könnyedén visszakereshetők, még akkor is, ha a felszínen ma már nyomuk sem látható. A digitális térképről le lehet olvasni például a kertfaltól vagy egy épülettől mért távolságukat, és a terepen megtalálni a kérdéses helyet. Egy nagyobb, több tucat, vagy akár több száz hektáros kert esetében ez az azonosítás azonban nem lehetséges, hiszen ha a kert távolabbi részeiben nem maradtak fenn objektumok, nincs orientációs pont az elpusztult elemek megtalálásához. Ennek a problémának a megoldása ma már egyszerű. Amíg néhány évtizede még csak hosszadalmas és rendkívül költséges geodéziai eljárással lehetett a kert távolabbi pontjait bemérni, az utóbbi években a globális helyzetmeghatározó eszközök (GPS) egyre pontosabb és megfizethetőbb technológiája rutinfeladattá tette ezt.

Az eddig említett eljárások egy olyan egységes rendszerre foghatóak össze, amelyben a forráskutatás eredményei és a terepkutatás eljárásai együtt alkalmazhatóak. A rendszer kétirányú, tehát mindkét oldalról indítható, és az összefüggések egységben láttathatóak. A forráskutatás oldaláról indulva a módszer sémája a következő. Először természetesen a történeti alaptérképet kell előállítani, tehát a nagy pontosságú digitális alaptérképre gumilepedős eljárással kell a kartográfiai források sorozatát illeszteni. Az így valós topográfiai helyűkre került egykori kerti objektumok koordinátáit le kell olvasni, és

globális helyzetmeghatározó eszköz segítségével a terepen felkeresni ezeket a földrajzi pontokat. A rendszer fordított irányú alkalmazása a helyszíni bejárás során észlelt objektumoknak a forrásokhoz rendelésére alkalmas. A globális helyzetmeghatározó műszerrel rögzíteni kell a terepen felfedezett objektumok koordinátáit, majd visszatölteni azokat a térinformatikai adatbázisba. Amennyiben elegendő mennyiségű és minőségű kartográfiai forrással rendelkezünk, meg lehet állapítani, hogy az észlelt objektum melyik történeti térképen azonosítható, és ilyen formán egyúttal datálni is a terepi jelenséget.

Ennek az eljárási sorrendnek, és a terepi azonosítások egyre bővülő tárházának bemutatására kiválóan alkalmas a csákvári Esterházy-kastélykert (8. kép),¹⁰ mivel építményeinek egykori sokasága miatt a legkülönbözőbb helyzeteket lehet elemezni az objektumok feltalálása szempontjából. Az egyes épületek és építmények a 18. század utolsó két évtizedében készültek, és többségükben azóta elpusztultak, vagy különbözőképpen destruált állapotban vannak.

A terepkutatás során a legkönnyebben azonosítható építmények azok, amelyek eredeti helyükön állnak, és azonosításuk is egyértelmű. Csákváron ilyen épület a Pokol nevű grotta a belső kertben, vagy az Allé-erdő területén álló Török Mecset (9. kép). Ez utóbbit ugyan a 19. században vadászkapolnának alakították át, de eredeti szerkezete ma is jól érzékelhető.¹¹

A kerti építmények következő szintjén már részben vagy egészben degradált épületek állnak. Az egykori Emlékmű tömbjének ma már csak téglamagja létezik (10. kép), mivel részben gótikus eredetű, részben copf ízlésű felépítményét az 1950-es évek elején lebontották, hogy

10. A csákvári kertről a legátfogóbb összefoglalás Sisa József: A csákvári Esterházy-kastély parkja. *Művészettörténeti Értesítő XLVI.* (1997) 3-4, 147-179. Néhány új adattal és értelmezéssel egészít ki Fatsar 2008, 89-93.

11. Utóbbi azonosítása nem lenne annyira egyértelmű, ha nem maradt volna fenn a Pietro Rivetti által festett képek sorozata, amely a kert 18. század végi kert épületeit ábrázolja, köztük a Török építményt is, kápolnává történt átalakítása előtt. Rivetti képeinek első közlése Kovács, Péter: 'Beitrag zur Geschichte des Esterházy-Parks von Csákvár im 18. Jahrhundert' in *Alba Regia - Annales Musei Stephani Regis X. Székesfehérvár 1969.* 170-172 és XVI-XXIV. tábla. A Rivetti-sorozat elkészülésének háttéréről Fatsar Kristóf: *A Rivetti-album. 4D - Tájépítészeti és Kertművészet.* 2007/7, 8-15.

8

9

10

8. kép. A csákvári Esterházy-kastély a kert felől
9. kép. Az 1797-ben épült Török Mecset, Pietro Rivetti, 1798 körül (Szent István Király Múzeum, Művészeti Gyűjtemény, 67.34.)

10. kép. Az Emlékmű az 1900 körüli években (balra, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Fotótár, No. 307.) és jelenlegi állapotában (jobbra)

11

12

11. kép. A csákvári Esterházy-kastélykert szerkezete az 1790-es években (MOL S69, No. 19.). A kastélyt piros téglalap jelöli az alsó sarokban, előtte a négy belső kertrész kontúrjai pirossal jelölve, az együttes nagy részét elfoglaló Allé-erdő kerülete ugyancsak pirossal körberajzolva.

12. kép. A csákvári Esterházy-kastélykert a II. katonai felmérés térképén, 1859 (HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Térképtár). A belső kert és az Allé-erdő kerülete piros vonallal jelölve.

középkori kőanyagát a tatai Kuny Domo-
kos Múzeumba szállítsák. Nem járt sok-
kal jobban az Allé-erdő kastélytól legtá-
volabbi sétánykereszteződésében egykor
állt Apolló-templom sem, amelynek csak
néhány elszórt téglá őrzi nyomát. Kerti
diszpozíciója viszont olyan egyértelmű,
hogy egykori helyzete teljes pusztulása
ellenére is jól azonosítható. Ennek előfel-
tétele természetesen az, hogy a környező
terület szerkezete ne változzon meg. Ez a
feltétel teljesül, hiszen az Allé-erdő nyila-
dékai közel háromszáz éve állandóak.

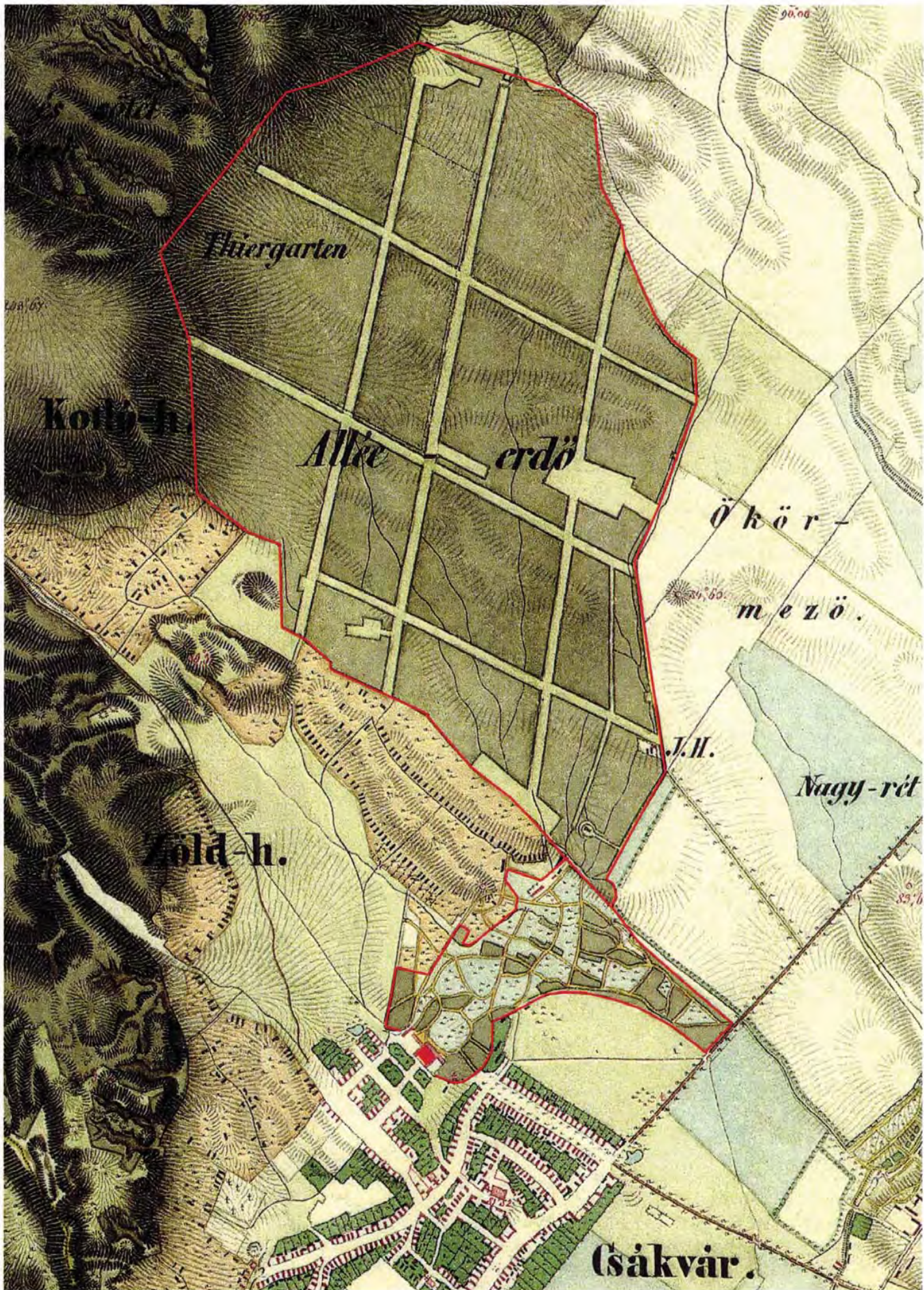
Az Apolló-templom közelében fekvő
egykori díszmajorság, az Anna-falu is jól
azonosítható, ennek egyik épülete - va-
lószerűleg a Holland Parasztház - ráadá-
sul ma is áll. Az épület helyzetének a tér-
képi információkkal történő egybevetése
a többi falazott épület megtalálására

is módot adott. A terepjelenségek
szembeötlőek az Egyiptomi Ház eseté-
ben, hiszen maradványai nagy törme-
lékhalmot alkotnak, amely alatt joggal
sejthetünk felmenő falakat is. A teljesen
elbontott épületek, tehát a Piramis és a
Szélmalom is könnyedén azonosítható
volt, mert falkiszedési árkaiknak a felszí-
nen is látható vonalai árulkodtak egykori
helyzetükről. Az együttes egyetlen ácsolt
épületének, a Hollandi Csűrnek a megta-
lálása, és egykori kiterjedésének megha-
tározása már komolyabb régészeti feltá-
rást igényelt.¹²

Az imént elemzett objektumok hely-
színi megtalálása azért volt lehetséges,
mert vagy fennálltak maradványaikban,
vagy egykori kerti környezetük maradt
jól azonosítható. A csákvári kert törté-
nének egy fontos mozzanata azonban az

12. *Hogy a Holland Parasztház valószí-
nűleg nem más, mint az Anna-falu terüle-
tén álló, Agancs-ház néven ismert épület,
a szerző fedezte fel 2004-ben. Dr. Fatsar
Kristóf: A csákvári Esterházy-kastély vé-
delme. Örökség X. (2006) 7-8., 15. Az Anna-
faluban 2005-től folynak kertrégészeti
ásatások az egyes épületek feltárására
Belényesy Károly vezetésével, erről az el-
ső beszámoló Belényesy Károly - Fatsar
Kristóf: 'Kertrégészeti ásatás a csákvári
Anna-faluban' in A Lippay János - Or-
mos Imre - Vas Károly Tudományos
Ülésszak előadásainak és poszttereinek
összefoglalói. Budapest, 2005. októ-
ber 20. Budapest 2005. 44-45.*

egykor nagy számban álló kerti építmények további felfedezését eddig nem tette lehetővé. A probléma megértéséhez egy nagyon vázlatos kerttörténeti áttekintést kell adnom.

Habár Csákváron már 1769-ben említé- nek urasági házat, és amint arról fentebb szó esett, a vadaskertként létrehozott Allé-erdő 1735-ben ugyanabban a barokk szerkezetben létezett már, ahogyan ma is ismerjük, az együttes nagyobb szabású kialakítását a tulajdonos, Esterházy János csak 1778-ban határozta el. Ekkor a kastély bővítésével egyidejűleg egy úgynevezett Angolkert létrehozását is előirányozta. Az Angolkert azonban ekkor – nem függetlenül a korszakban általános, a tájkertek kialakításának tekintetében bizonytalan ismeretektől – a kastély előtt fallal körülvett, kis területen kialakított, első formájában a barokk geometriát erőltetett szabálytalanságokkal megtörni kívánó kertet jelentett. Ekkortájt hozták létre az Allé-erdő délnyugati sarkánál, a kastély felé eső területen a szintén fallal körülvett konyhakertet is mint a belső kertek második elemét. Egy harmadik, Remis-nek nevezett erdősitett kertterületet is létesítettek fácános céljára, mégpedig kelet felé, a vértessboglári út felé. Ennek a három kerti területnek az összekapcsolására negyedikként a Csillagsétány (Stern-Allé) nevű, trapéz alakú, szabályos fasorokkal felosztott kertrészt hozták létre. Ez a négy kertrész alkotta az együttes belső kertjét. Az Allé-erdőhöz szervesen kapcsolódtak, a konyhakert és a fácános közötti, Csillagsétány mögötti üres terület kertesítését egy ideig nem tudták megoldani. Az Allé-erdőt valójában a konyhakerten keresztül lehetett megközelíteni, amint arról még később lesz szó (11. kép).

A kert átalakítása 1801-ben kezdődött el Ferdinand Zart tervei szerint, ami teljesen átformálta a belső kertrészeket. A kert korábbi, sok szabályosságot mutató belső struktúráját teljesen megváltoztatták, a kertfalakat eltüntették, a kastély főpontjától induló, és a Csillagsétány szerkezetét meghatározó húdlábsétány vonalait a nagyvonalú téralkalításokkal feloldották (12. kép). A kertek együttese tehát olyan mértékben megváltozott, hogy a korábbi térstruktúra felismerhetetlenné vált, és a

terepkutatások során orientáló pontként alkalmazható kerti építmények is eltűntek a divat változásával. Az egykori épületek hiánya természetesen nem azért olyan fájdalmas, mert a látogatónak orientáló pontra volna szüksége, hanem mert ezek a szentimentális elemek a kert lényegéhez tartoztak.¹³

Az egyetlen módszer az egykori épületek megtalálására a fentebb ismertetett eljárásorozat, tehát a térinformatikai és globális helymeghatározási módszerek összetett alkalmazása. Ennek során már a történeti alaptérkép létrehozása is meglepetést okozott. A földhivatali digitális térképre természetesen könnyedén és pontosan ráhúzható volt az 1884-es kataszteri térkép. Az átalakítás korszakából, 1801. decemberéből származó tervrajz azonban eleinte sehogyan sem illeszkedett az alaptérképre (13. kép). Ennek oka az volt, hogy a korábbi kutatások feltételezései nem állták meg a helyüket. A 18. század végi térkép (11. kép) ugyanis azt sugallta, hogy a Remis nevű fácánoskert a Vértessboglárra vezető útig ért, holott bővítése csak valamikor a 19. században következett be, a kert ekkor még nem nyúlt el kelet felé olyan mértékben. Ennek felismerése csak az illesztési nehézségek során következett be, és ezáltal értelmet nyert a korábbi, a 18. század végéről származó helyszínrajz és az azon ábrázolt elemek lokalizálása is (14. kép).¹⁴

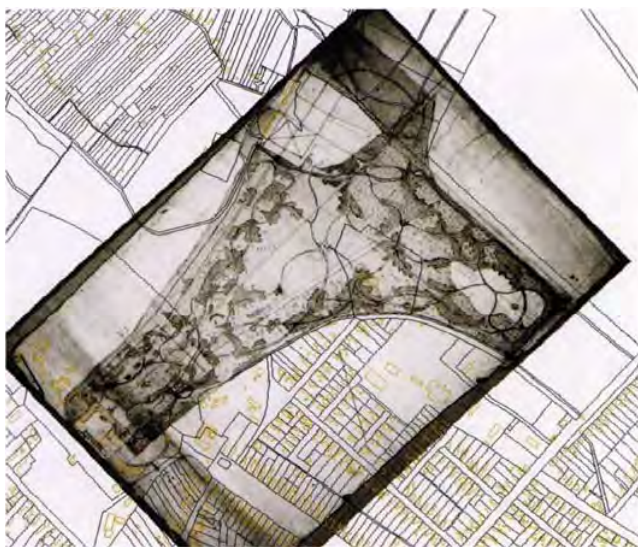
A térképek illesztése egy további tanulsággal szolgált: a telkek határoló vonalai olykor állandóbbak, mint bármely más emberi beavatkozás a tájban. A kert korai kiterjedését kelet felől határoló vonal még most is jogi határt képez. Ugyanilyen módon, tehát csak a földhivatali térképen maradt fenn az egykori konyhakert északi határszakasza.

A konyhakertről egy korabeli helyszínrajz is fennmaradt, amely tökéletesen illeszkedik a földhivatali digitális térképvázlatra (15. kép). Segítségével meg erősíthetővé vált az a korábbi gyanúm, hogy a Svejcerai, tehát a svájci tehenészet egyetlen fennmaradt épülete (16. kép) voltaképpen egy üvegház átalakításával jött létre. Gyanakvásomat az keltette fel, hogy – az épülethez csatlakozó másik épület oromfalához történő illeszkedése szerint – a Svejcerai nyeregtetőjének nagyobbik

13. Az egyes épületek megtalálásának igénye főként tudományos szempontból jelentős. Helyreállításuk vagy rekonstrukciójuk esélyei elsősorban a történeti hitelesség kritériumaival függnének össze, amit az egyes objektumoknak a kertben betöltött tartalmi és tér meghatározó szerepe is árnyal. A csákvári kert építményeinek helyreállításáról általános műemlékvédelmi elvek kifejtése kapcsán l. Fatsar, Kristóf: 'How to Deal with the Loss of Edifices in Historic Landscapes' in *Conservation in changing societies. Heritage and development./ Conservation et société en transformation. Patrimoine et développement.* Patricio, Teresa – Van Balen, Koen – De Jonge, Krista (eds.). Leuven 2006. 431-437.

14. Az 1801-es térkép illeszkedése végül nagyfokú pontossággal történt. Ez nem meglepő azok után, hogy a tervező Ferdinand Zart és az Esterházyak földmérője, Senft András között vita alakult ki arról, hogy vajon a helyszínrajz vagy a terv pontatlan-e (Sisa 1997, 165). Az általam felhasznált terv már e vita lezárásaként, többszörös mérést követően, a hibák kiküszöbölése után készülhetett.

13

14

15

16

13. kép. A kastélykert 1801-ben készített átalakítási terve a digitális földhivatali térkép alá feszítve (MOL S69, No. 108.)

14. kép. A belső kertek 18. század végi helyszínrajzai a digitális földhivatali térkép alá feszítve (MOL S69, No. 16. és 121.)

15. kép. A konyhakert 18. század végi helyszínrajza a digitális földhivatali térkép alá feszítve (MOL S69, No. 4.)

16. kép. A Svejcerei egyetlen fennmaradt épülete

17. kép. „Glashaus” felirat a máig fennmaradt Svejcerei-épülettel egyező helyen a konyhakert 18. század végi helyszínrajzán (MOL 569, No. 4.). A mai épület kontúrja piros vonallal körülrajzolva.

18. kép. Egykori kertí út vonalában látható gabonajel, a bejárásí út vonal rögzítésénél (jobbra lent) piros vonallal jelölve a fényképen ábrázolt szakasz, az 1884-es kataszteri térképen (balra lent) úgszintén

19. kép. Egykori kertí út vonalában kiemelkedő bakhát (a képen keresztben), a bejárásí út vonal rögzítésénél (balra lent) piros vonallal jelölve a felmért szakaszok, a 18. század végi helyszínrajzon (jobbra lent, MOL 569, No. 121.) úgszintén

20. kép. A Diana kapu az 1900 körüli években (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Fotótár, Nö, 294.)

része aszimmetrikus. A 18. századi üvegházak teteje ugyanis a déli, napsütötte oldal felé magasabb, meredekebb szögű, mint a másik oldalon. (Az épület hosszanti homlokzatai közül csak ezen, a valójában délkelet felé néző oldalon vannak nyílások, amelyek jelenlegi ritmusa úgy jöhetett létre, hogy a nyílások mellett és között elhelyezett egykori üvegházi ablakokat befalazták.) A 18. századi térképen ábrázolt üvegház alaprajza olyan pontosan fedí át a mostani épületek körvonalát, hogy egyértelműen megállapítható, miszerint a Svejcerei végéhez kapcsolódó alacsonyabb előépületet utólag, az átalakítással egyidejűleg illesztették az egykori üvegházhoz (17. kép).

Néhány további objektum azonosítása a térképek összetörzítése után és a globális helymeghatározó eszköz bevetésével már egyszerű feladatot jelentett. A Kínai Pavilon dombja ma is kiemelkedik környezetéből, bár az orgonabokrok olyan mértékben elfedik, hogy ez nem észlelhető egykönnyen. A kert keleti végében elhelyezkedő tó mára kiszáradt

medre szintén jól azonosítható, ugyanígy az egykori Diána-templomnak helyet adó, a környezetéből nagyon enyhén kiemelkedő halom is.

Az imént említett objektumokat a térképekről leolvasott koordinátáknak a helyszínen történő megkeresésével sikerült felfedeznem 2007. novemberének elején. Amint azt korábban kifejtettem, a módszer fordítva is működik, tehát a terepen észlelt jelenségeket is lehet vele térképezni. Mivel a bejárás ősszel történt, ennek során olyan jelenségekre figyelhettem fel, amelyeknek a kertben elfoglalt szerepe csak később, az adatfeltöltés során lett egyértelmű.

Az egyik típus a klasszikus gabonajelek sorába tartozik. A terepen jól észlelhető, enyhén íves vonalban a fű hamarabb kiszáradt, mint a környező vegetáció. A műszer rögzíti a bejárás nyomvonalát, és az adatfeltöltés után az derült ki, hogy ez a vonal a 19. század végi úthálózat eleme, mert csak az 1884-es kataszteri térképen fedezhető fel, nem tartozott Zart tervének útvonalai közé (18. kép).

A másik objektumtípust a környezetéből enyhén kiemelkedő, egyenes vonalú, leginkább bakhátra emlékeztető terepjelenségek alkották. Az ezek egyikét átmetező földút roncsolása felfedte, hogy a kiemelkedések valamilyen kőzúzalek miatt mutatkoznak ennyire állékonyak. A térképi azonosítás bebizonyította, hogy ezek az erőteljes vonalak az egykori Csillagsétány útszerkezetének vonalai, tehát a kert 18. század végi korszakához tartoznak (19. kép).

A Csillagsétány trapéz alakú területének északi oldalát a kastélytól induló lúdlábsétány egyik ferde vonala alkotta. Ez a vonal a konyhakert főtengelyével esett egybe, amelynek végében állt az 1799-ben emelt Diana-kapu (20. kép). Ez a gótizáló, az elpusztult vértesszentkereszti apátság köveiből épített kapu alkotta a belső kert és az Allé-erdő közötti határt. 1952-ben úgy bontották el, hogy – ellentétben a részben ugyancsak középkori, vértesszentkereszti kövekből emelt Emlékművel – még nyoma sem maradt. Érdekesség, hogy Pietro Rivettinek az egész

kertről készült átnézeti képén ezen a helyen még egy kunyhó áll,¹⁵ ennek valóságos létéről azonban semmi biztosat nem tudunk.

Habár a Diana-kapu egykori helye már ismert volt, ennek – a helyi emlékezetben megőrzött adatnak a – bizonyosságát a térinformatikai elemzés tette lehetővé. Ugyancsak már a térképek összetörzése előtt sikerült az egykori Cigányház (21. kép) helyét megtalálni. Ez a fontos, sokáig fennálló épület eredetileg falazott szerkezetű lehetett, és csak külső felületét alakították ki úgy, hogy rönkfából ácsoltak – és zsúppal fedettnek – tűnjön. Belülről ugyanis falképek díszítették, és a bejáratnál jobbra eső ablakmélyedés azt sugallja, hogy vastag falai voltak. A világos színűre festett belső falfelületen a díszítőfestés kék színnel készült, és az említett jobb oldali ablakmélyedés oldalán egy rácsos vázát ábrázolt.

A Cigányház csak egyetlen térképen tűnik fel, mégpedig a II. katonai térképezés 1859-ben készült szelvényén, ott viszont ácsolt épületként.¹⁶ Az 1884-es kataszteri térképen viszont már nem szerepel, tehát e két időpont között pusztult el. A kutatás eddig azért hagyhatta figyelmen kívül a katonai térképezésnek a Cigányházra vonatkozó jelét, mert korábban nem tudott objektumot rendelni hozzá. Általunk történt felfedezése sem a térkép alapján történt, hanem egy egykorú leírás alapján. Ennek története a következő.

Amikor 2005-ben Belényesy Károllyal, csákvári kertrégészeti kutatásaink asatásvezetőjével arról beszélgettem, hogy milyen további objektumok feltárása szerepel még terveink között, elvezettem őt a Diana-kapu helyére. Ekkor megmutattam neki azt az 1823 körül íródott kertleírást,¹⁷ amely említi a Cigányház körülbelüli helyzetét. Ő javasolta, hogy tegyünk úgy, mint a kert leírását készítő Kováts Sámuel csákvári református lelkész, aki az Allé-erdő leírását így kezdte el: „Az Erdő szép Allékkal van fel osztva, ... hol a s' sétáló több csinos múlató Épületekre bukkanik. ... Említek vagy hármat, mellyek a Parkhoz közel esnek. Mindjárt a' ki menetelnél valami 200 lépésnyire egy völgyecskeben van épülve az úgy nevezett Czigány ház”. A „mindjárt a kimenetelnél” kifejezés természetesen a kertkapura vonatkozik, és habár az erdő meglehetősen sűrű a Diana-kapu

környékén, a könnyebb áthatolásokat keresve, és közben a lépéseket számolva elkezdtünk egyenesen elindulni kifelé, az Allé-erdő irányba. Kétszáz lépés után megállva arra lettem figyelmes, hogy az úttól jobbra egy töltés magasodik. Amikor megközelítettük, értelmet nyert a „völgyecske” szó is: egy kör alakú töltés vette körül a tányérszerűen lesüllyesztett területet. A II. katonai felmérés is ilyennek mutatja a helyszínt, sőt még az ott megfigyelhető, délkelet felé induló vonalat is sikerült azonosítani egy süllyesztett útvonalban. A völgyecske a következő években a területet kezelő erdészet kérésünkre megszabadította a bozótól, és így geofizikai kutatást sikerült végeznünk a területen, de az épület nyomait nem sikerült kimutatni.

Az Allé-erdőnek már csak egyetlen olyan rejtélyes objektuma maradt, amelyet eddig nem sikerült azonosítani, és pedig a Remeteséget (22. kép). A kutatói kíváncsiságot tovább tetézte, hogy ezt tekinthetjük az egyik legérdekesebb kerti épületnek, hiszen önálló díszkert tartozott hozzá, amelyet ráadásul egy szökőkutas medence is díszített. A Kováts-féle leírás felbukkanása előtt sejteni sem lehetett, hogy merre feküdt a sok száz hektáros kastélykert együttesen belül. Az ugyan valószínűnek tűnt, hogy a hatalmas Allé-erdőben állt valahol, hiszen kerti terének boszqué jellegű kialakítása arra utalt, hogy erdő vette körül, viszont egyetlen térkép sem ábrázolta.

Szerencsénkre Kováts Sámuel a Remeteség helyzetét is meghatározta, mégpedig az imént felfedezett Cigányháztól indulva, és a ma is álló Török Mecsethez viszonyítva, illyképpen: „Ide Északnak mint egygy 400 lépésnyire bejebb az Erdőben van egygy úgy mondatott Remete Ház ... Ettől Nyúgotra közel a szőlőkhöz majd szélében az Erdőnek emelkedik fel egygy Török Mecset, ...”. Belényesy Károllyal együtt elindultam tehát északra az erdön keresztül, de négyszáz lépés túlzottan sok ahhoz, hogy a távolság és az irány pontos ismerete nélkül eredményre jussunk. Megpróbáltuk az ellenkező irányból is megközelíteni, mivel a helyi erdészek is említettek téglatörmelket azon a helyen, ahol a Remeteséget sejtettük. Találtunk is néhány téglát, de nem elegendőt ahhoz, hogy gyanúnkat megerősítse. (Utólag kiderült, hogy gyakorlatilag a Remeteség mellett álltunk, alig tíz-húsz méter választott el bennünket tőle.)

15. Mivel Pietro Rivettinek a csákvári kert építményeiről készült képeinek keletkezési körülményeit elemző, ugyanebben a folyóiratban közzétett cikkemet (Fatsar 2007) azt megelőzően írtam, hogy a térinformatikai azonosítást elvégeztem volna, nem figyeltem fel arra, hogy a Diana-kapu hiánya a kert átnézeti képén arra utal, hogy a képsorozat 1799 előtt készült. (Márpedig egyértelmű, hogy a kunyhó a konyhakert végében áll, erre utal, hogy a kép bal oldalánál a kert végében végigfutó kerítés magasabb, igazolva a konyhakert körülkerített voltát.) Mivel az utolsó ismert Rivetti-képek 1797-ben emelt épületeket ábrázolnak, a sorozat csak 1797-1799 között készülhetett.

16. Colonne No. XXX., Section No. 51., felmérte és rajzolta Rudolf Lenk és Josef Aresin. A II. katonai felmérés amúgy jól ismert pontosságát ez esetben megkérdőjelezi, hogy ugyanez a térkép nem ábrázolja sem a Török építményt, sem az Anna-falu épületeit!

17. Közli Keresztessy Csaba: „Buta, aki itt érezni nem tud.” A csákvári Esterházy-kastély parkjának leírása 1823-ból in Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Gyűrfly Katalin tiszteletére. Budapest 2004. 237-247.

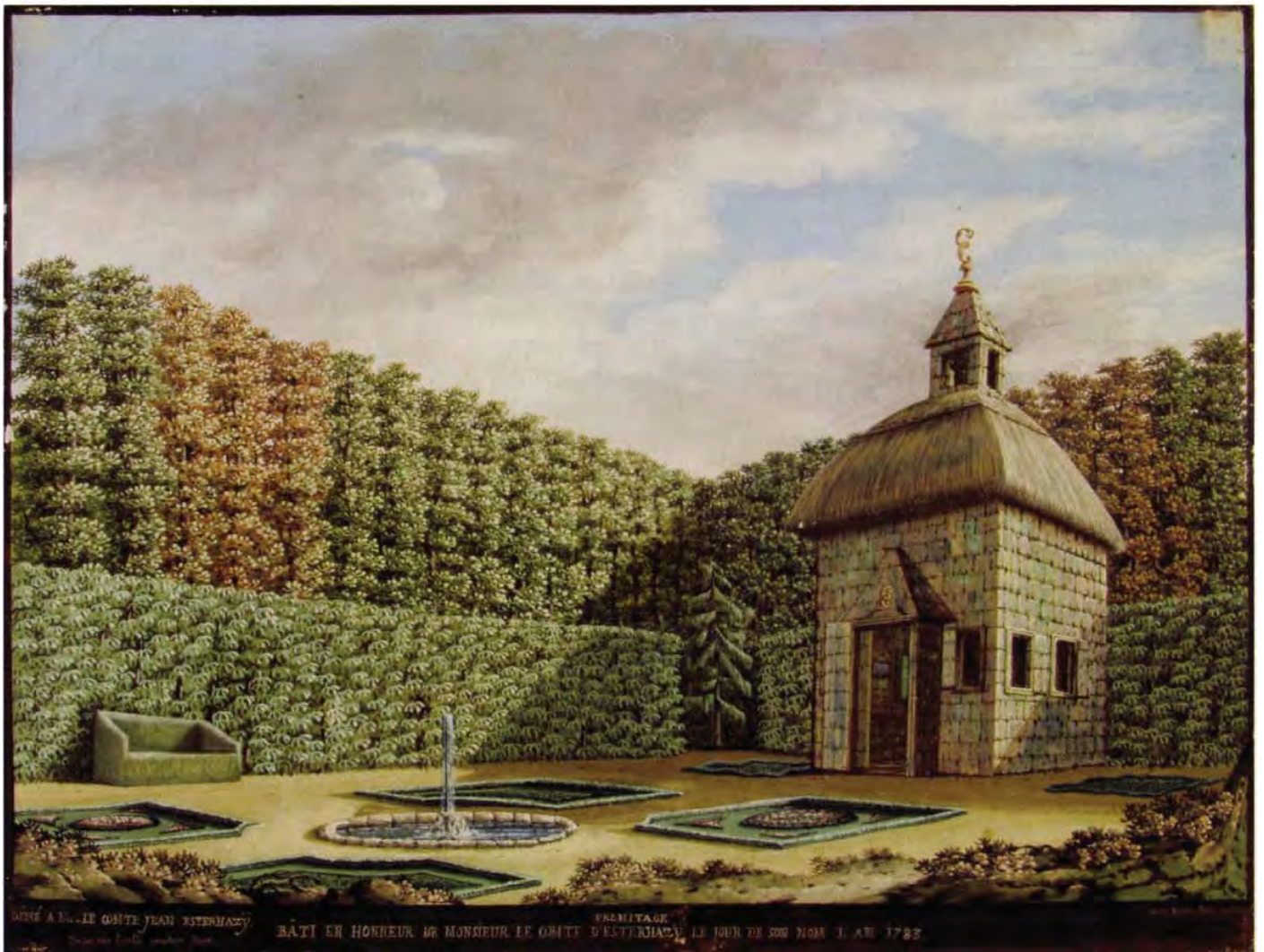
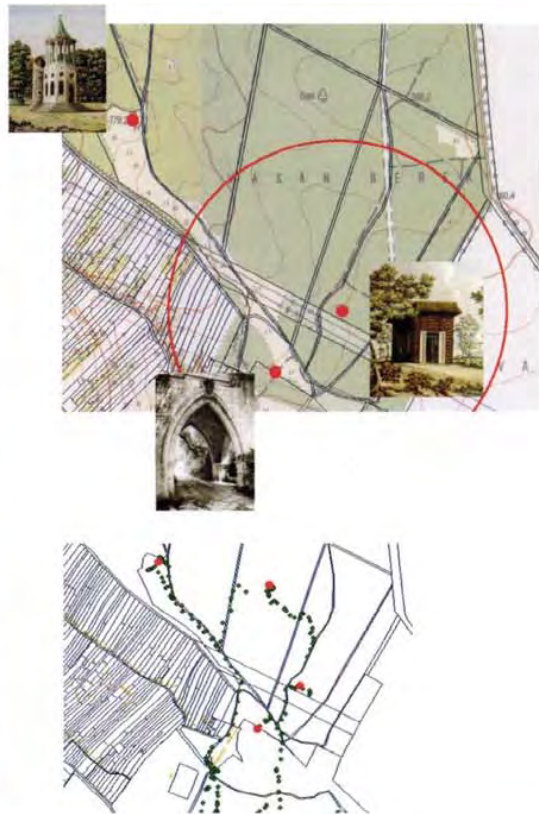
21. kép. Az 1792-ben épült Cigányház, Pietro Rivetti, 1798 körül (Szent István Király Múzeum, Művészeti Gyűjtemény, 67.34.)

22. kép. Az 1783-ban épült Remeteség, Pietro Rivetti, 1798 körül (Szent István Király Múzeum, Művészeti Gyűjtemény, 67.34.)

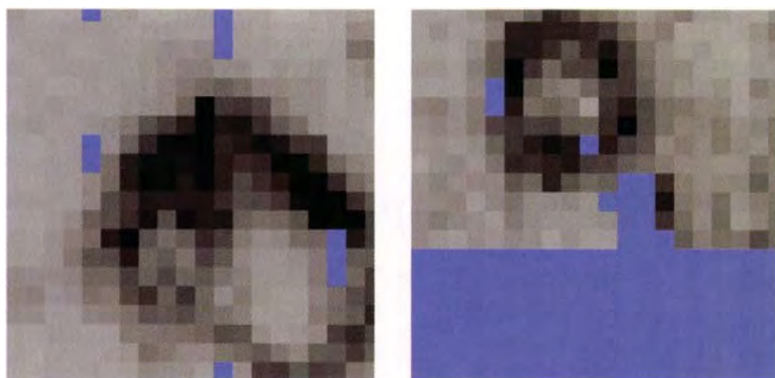
23. kép. Turistatérkép a digitális földhivatali térkép alá feszítve, piros pontokkal jelölve (balról jobbra) a Török Mecset, a Diana-kapu és a Cigányház, ez utóbbi köré 400 lépésnyi sugarú kör szerkesztve

24. kép. A Török Mecset, a Remeteség, a Cigányház és a Diana-kapu helyszínei piros ponttal jelölve a bejárási útvonal térképén

A megoldást ismét a térinformatika és a globális helymeghatározás együttes használata eredményezte. Mivel ismertek voltak a viszonyítási pontok (23. kép), tehát a Cigányház és a Török Mecset, a következő eljárást követtem. A Cigányház köré egy négyszáz lépés sugarú kört rajzoltam. (A sugár nagyságát úgy nyertem, hogy megkértszereztem a Diana-kapu és a Cigányház közötti – Kováts szerint kétszáz lépésnyi – távolságot.) Ez kijelölte az azt erdőrészt, ahol a Remeteségnek állnia kellett, ami egy kissé északnyugatra fekszik a Cigányháztól. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a pontosan északi, vagy enyhén északkeleti irány választása esetén a Remeteség olyan távol kerülne a Török Mecsetől, hogy ez utóbbinak a Kováts által említett nyugati iránya nem lenne érzékelhető a helyszínen járva. (Így egyébként a Remeteség a Cigányház erdőrészebe esne.) A Cigányháztól északnyugatra eső Török Mecset erdőrésze pedig azért nem jöhetett szóba, mert akkor a Remeteség félúton állna a Cigányház és a Mecset között, és bizonyára Kováts is ezt írta volna.

Helyszíni bejárásom során ezért a kijelölt erdőrész közepét céloztam meg, és rövid keresés után rá is bukkantam a Remeteségre (24. kép). A helyszínen sok habarcsos egész és tört téglát találtam, valamint egy nagy mélyedést, ami

valószínűleg az egykori díszmedence helye lehet. Az annak közepén lelt tatai darázsködarab talán a medence közepét, a szökőkutat díszíthette, ezt sugallja Rivetti képe is. A területen felfedezhető továbbá két kisebb halom, amelyek egyike a Remeteség épületét takarhatja.

A terepkutatás következő elemeként a Remeteség területén felfedezett halomokat 2008. szeptemberében geofizikai műszerrel is megkutattuk, és meglepődve tapasztaltuk, hogy valójában mindkét helyszínen épület állt (25. kép). A nyugat felé tekintő, kb. 5×7 méteres téglalap alaprajzú épületben sejthetjük a Remeteházat, míg a kb. 4 méter átmérőjű, kör alakú épület a medencéhez valószínűsíthetően tartozó viztorony lehetett.

A Remeteség helyszínének felfedezése a levéltári munka eredményeire építve, a digitális módszerektől a roncsolásmentes régészeti eljárás bevetéséig felsorakoztatva egy komplex terepkutatási eljárás szinte összes elemét. A következő fázis a kert egykori növényzetének megállapításához szükséges palinológiai szondázás, valamint az ásatás lesz, amellyel teljessé válik a helyszín feltárása. A műemléki helyreállítások hitelessége ugyanis a terepkutatás teljes eszközkészletének felhasználásán is múlik. ©

25. kép. A Remeteség épített objektumainak geofizikai felmérése, 2008. szeptember

SUMMARY

A COMPREHENSIVE APPROACH TO THE RESTORATION OF HISTORIC GARDENS

TO FULLY succeed at garden restoration, one must first of all conduct a thorough, scholarly research survey of the given site. In addition, field surveys should be carried out simultaneously using archival evidence. This field work relies on historic base maps which are to be produced by laying period maps over a digital, cadastral map through the process of rubber sheeting. This method can only be carried out with sophisticated geographical information system (GIS) software, because simple overlaying cannot cope with some of the significant errors of historic mapping.

Faults in cartography can derive from the conscious inaccuracies of drawing that idealise a site plan rather than depicting a more truthful, but less flattering, topography. The official map of Eszterháza is a spectacular example of this type of error (Fig. 1). Everyday inaccuracies of mapping can also be observed on a site survey and two proposed designs for the Orczy Garden of Pest (Figs. 2-4). These are revealed by dents and bulges along the edges of the original sheets (Fig. 5). Changes of the original topography made it difficult to match these three charts when considering its present state, and therefore a whole series of period maps must have had laid over the digital cadastral survey map in order to identify the quondam parcel boundaries (Fig. 6). Inaccuracies can also originate in sloppy plotting which was the case at the garden path system of the former Camaldolese monastery of Majk. A wonderfully efficient method, geophysical prospecting revealed the lost paths of the garden (Fig. 7). Objects that were identified on the historic base map or discovered by geophysical surveys should be located on the site in order to mark out the areas designated for archaeological excavations. These excavations are the final step of the field research. Identifying such geographical

locations in a large garden was a more complicated and costly process in the past, but today this problem can be easily solved with the help of global positioning system instruments (GPS).

The methods mentioned above, the scholarly research analysis and the more practical on-site study, can be used in combination and simultaneously in any order to achieve one's aims and goals. Starting with the archive research the scheme of the methodology is to produce the historic base map first by laying period maps over a highly accurate digital survey map with the help of the rubber sheeting method. Garden objects find their actual topographical location on the computer screen, and their existing and actual co-ordinates are now ready to be read. The actual locations can be found on the ground with a GPS instrument. The methodology can also be used in the reverse process where objects detected during a field survey can be assigned to the historic sources. Co-ordinates of phenomena observed on the ground can be recorded with the GPS instrument and uploaded later to the GIS database. Should a sufficient set of period maps be available, the observed phenomena can be linked to the available historic charts and dated accordingly.

This complex methodology was applied fully to the gardens of the Esterházy Manor of Csákvár. (Fig. 8) The fragmented or missing garden objects produced a great variety of situations to analyse. During the late 18th century, numerous garden follies were erected. Years later, most of them perished, but furthermore, due to the fundamental transformation of the gardens in the early 19th century (Figs. 11-12), their original location has also become vague. Producing a historic base map with overlaying historic maps and designs first helped to understand earlier misconceptions about the topography of the original layout. A former glasshouse (Figs. 15-17), the Diana Gate (Fig. 20) and sections of earlier path systems from different periods (Figs. 18-19)

could be identified afterwards.

Finding the Gypsy Hut was a more elaborate process that required setting a period description that defined distances in paces against the phenomena observed on the ground (Fig. 21). The discovery of the Hermitage (Fig. 22), whose location had been previously unknown, became possible after locating points of reference mentioned in the period description above (Fig. 23) and combined with a field walk of the site (Fig. 24). The next step of the field research was a geophysical survey that revealed two edifices on the site (Fig. 25). The rectangular shaped edifice was probably the Hermitage itself, while the round shaped could be a well or water tower for the basin of the parterre. The next task shall be the excavation of the site since the authenticity of monument conservation depends on the utilisation of all vehicles of field research as well. ©